

Medkulturnost pri pouku – učenčeve preference likovnih del

Prejeto 10.09.2019 / Sprejeto 10.02.2020

Znanstveni članek

UDK 37.015.31:7:316.7

KLJUČNE BESEDE: kultura, medkulturnost, preference, učenči

POVZETEK – Da bi otrok razvil pozitiven odnos do ljudi različnih kultur, je treba medkulturno občutljivost spodbujati že od zgodnjega otroštva. Cilj tega raziskovanja je bil preučiti preference učencev do japonske, kitajske, indijske in afriške umetnosti ter aborogenske umetnosti v povezavi z umetniškimi usmeritvami zahodne kulture. Raziskava, v kateri je sodelovalo 130 učencev, starih šest, deset in štirinajst let, je potekala v osnovni šoli ter v predšolski ustanovi v Sinju. Glede na rezultate raziskave je statistično pomemben vpliv starosti in kulture ter njune interakcije. Pri ugotavljanju razlik v preferencah otrok do likovne umetnosti različnih kultur glede na spol smo ugotovili, da v preferencah ni razlike med spoloma, vendar se dekleta in fantje znotraj skupin razlikujejo glede na preference do različnih likovnih umetnosti. Otroci imajo od umetnostnih smeri zahodne kulture raje renesanso kot realizem ter impresionizem kot realizem, predromaniko kot realizem, raje imajo barok, renesanso, impresionizem in predromaniko kot abstraktne umetnosti ter renesanso.

Received 10.09.2019 / Accepted 10.02.2020

Scientific paper

UDC 37.015.31:7:316.7

KEYWORDS: culture, interculturalism, preferences, students

ABSTRACT – In order for a child to develop positive attitudes towards persons from different cultures, it is necessary to promote intercultural sensitivity from an early age. The aim of this research was to examine students' preferences for Japanese, Chinese, Indian, African and Aboriginal art, in relation to the artistic directions of Western culture. The study was conducted in one primary school and one preschool in Sinj, and involved 130 pupils aged six, ten and fourteen. We found that there are statistically significant influences of age and culture, as well as their interactions. In determining the differences in the children's preferences in the fine arts of different cultures with regard to gender, it was determined that there were no differences between the genders as regards their preferences, but that the girls and boys differed within the group according to their preferences for different fine arts. Of the Western cultural arts, children prefer Renaissance to Realism, Pre-Impressionism to Realism and Pre-Romanticism to Realism. They also prefer Baroque, Renaissance, Impressionism and Pre-Romanticism to abstract art, and prefer Renaissance to Baroque.

1 Uvod

Svako ljudsko biće je vizualno biće. Naša vizualnost ogleda se u svakodnevnom životu, u svijetu koji nas okružuje. Paić (Paić, 2008) navodi kako je bit vizualnih komunikacija u interakciji suvremene informacijske tehnologije i vizualne kulture, što znači da su vizualne komunikacije rezultat društva i kulture odnosno da se u suvremenom društvu dogodio "slikovni zaokret". U skladu s tim možemo govoriti o vizualnoj konstrukciji kulture, a to znači da je "kultura kao slika zamijenila paradigmu kulture kao teksta" (Paić, 2008, str. 58). S obzirom da u suvremenom društvu prevladava "vizualno histerično okružje", Huzjak (Huzjak, 2009) tvrdi da se vizualna kvaliteta treba ostvariti u likovno-umjetničkom djelu.

Komunicirajući s umjetničkim djelom, dijete razvija osjećaj za umjetnički lijepo, a na određen način i vlastiti ukus koji se može definirati kao “nedovoljno estetski razvijena svijest o tome što je u umjetnosti dobro, a što nije” (Balić-Šimrak, Narančić-Kovač, 2011/2012, str. 11). Iste autorice navode da je potrebno razlikovati ono što je *umjetnički lijepo* od onoga što je *oku dopadljivo*. Ono što je oku dopadljivo smatra se samo prihvatljivim te ne odgovara estetski razvijenom ukusu. Kako bi dijete razvilo likovni ukus, potrebno je pridati pažnju okruženju u kojem ono odrasta. Gledajući i doživljavajući umjetnička djela učenici razvijaju estetski ukus te se susreću s različitim kulturama.

Pojam interkulturalizma sve više susrećemo u suvremenom svijetu. To je pojam koji se “temelji na zamisli boljega i humanijega društva i budućnosti u kojem će rasizam i dominacija čovjeka nad čovjekom biti eliminirani” (Sablić, 2014, str. 12). Interkulturalizam podrazumijeva prihvaćanje, uvažavanje i suradnju među ljudima različitih kultura kako bismo naučili živjeti zajedno i u miru (Buterin i Jagić, 2013). Svijest o potrebi za interkulturalizmom treba stjecati i razvijati kod svakog čovjeka. To je neizostavna potreba koja se prirodno nameće u svakom društvu. To je svijest o tolerantnim oblicima ponašanja u svakodnevnom životu. Kako bi osvijestili nužnost interkulturalizma u suvremenom društvu, potrebno je krenuti od vrtića i škola. To znači da se kod svakog djeteta treba stvarati svijest o međukulturnim razlikama, ali i sličnostima te posebno stima svake kulture. Kako bi dijete razvilo pozitivne stavove prema osobama različitih kultura, potrebno je već od rane dobi promicati interkulturalnu osviještenost (Pattnaik, 2003). Dijete u vrtiću započinje druženje sa širom grupom ljudi nego što je njegova obitelj. To je početak procesa socijalizacije u kojem postoji mogućnost susreta i s ljudima koji ne pripadaju istoj kulturi kao i ono samo. Isto tako, dijete čija je kultura u manjini te dolazi u različitu sredinu, suočava se s različitim jezikom, običajima, navikama i slično. Stoga Perotti (1995) ističe važnost predškolskog odgoja te tvrdi da je to razdoblje u kojem mora započeti učenje djece da druge ljude trebaju doživljavati kao pojedince. Kroz obrazovanje, interkulturalizam ima zadaću pridonijeti i razvoju demokracije, zaštite ljudskih prava, suradnji, sigurnosti, miru, ali i osvijestiti nacionalni, jezični, vjerski i kulturni identitet pojedinca (Sekulić-Majurec, 1996). Kako bi to bilo uspješno provedeno, Banks (prema Sablić, 2014) navodi pet dimenzija multikulturalnoga obrazovanja. To su: integracija sadržaja, pedagogija jednakosti i pravednosti, izgradnja znanja, smanjenje predrasuda te osnaživanje školske kulture. Integracija sadržaja nam govori u kojoj mjeri treba koristiti materijale i sadržaje povezane s različitim kulturama, dok je pedagogija jednakosti i pravednosti usmjerena na prilagodbu nastavnikova poučavanja s obzirom na rasne, kulturne i socijalne razlike među učenicima. Kada govori o dimenziji izgradnje znanja, misli se na osviještenost o potrebi preispitivanja vlastitoga znanja i pogleda na svijet. Smanjenje predrasuda odnosi se na prilagodbu nastavnikovih materijala i metoda poučavanja s ciljem mijenjanja stavova učenika o različitosti. Dimenzija koja govori o osnaživanju školske kulture naglašava potrebu za školom kao zajednicom u kojoj svaki pojedinac svojom različitošću pridonosi stvaranju školske kulture. Škola mora biti mjesto u kojem će se dijete naučiti nositi s izazovima koje svijet stavi pred njega, a to uključuje i prihvaćanje različitosti te solidarnost. U školi dijete treba naučiti suosjećati s onima koji su diskriminirani i čija su prava ugrožena, treba ojačati osjećaj solidarnosti. Stoga Perotti (1995) navodi komunikaciju kao sredstvo solidarnosti jer “najprimjereniji prostor solidarnosti upravo je komunikacijski sustav” (Perotti, 1995, str. 97).

Interkulturalizam treba provoditi kroz sve školske predmete. Kada govorimo o likovnoj kulturi, interkulturalizam je moguće provesti putem slika kroz koje nam različite etničke skupine i umjetnici iz različitih kultura šalju poruke. Također, vodeći učenike u muzeje i galerije na izložbe, utječemo na formiranje njihovih stavova o drugim ljudima (Sablić, 2014). Od iznimne je važnosti omogućiti učenicima susret s likovnim djelima iz različitih kultura, posebno onih s kojima se često ne susreću. Svaki autor ima svoju priču koju želi ispričati preko likovnog djela, a učenici trebaju doživjeti tu priču promatrajući samo djelo. Učitelji im to mogu omogućiti na više načina, bilo reprodukcijom u razredu ili odlaskom na izložbu, a svaki način je dobar ukoliko služi promicanju međukulturne solidarnosti. Svi zajedno imamo jednaku odgovornost promicati vrijednosti interkulturalizma i učiti djecu da “nisu svi ljudi slični, nego je svaki čovjek različit.” (Ninčević, 2009, str. 60). Stoga ideju interkulturalizma trebamo osvijestiti kod svih ljudi, a najbolje je krenuti od djece. Svako dijete iskreno i neiskvareno prihvaća svakog čovjeka i to trebamo imati na umu kao polazište pri provedbi interkulturalizma u školi.

Pojam preferencije obično se odnosi na stupanj svidanja ili ne svidanja pojedinog umjetničkog djela (Salkind i Salkind, 1997), a upravo su preferencije bile poticaj za nastanak ovoga rada jer smo pomoću stupnja preferiranja pojedinog umjetničkog djela željeli ispitati kako djeca u dobi od šest, deset i četrnaest godina reagiraju na djela različitih kultura. Osim što razvijaju osjećaj za umjetnički lijepo, komunicirajući s umjetničkim djelom djeca razvijaju i svoj odnos prema vremenu i kulturi kojoj djelo pripada.

Odnos pojedinca prema umjetnosti i samom umjetničkom djelu se već dugo pojavljuje kao predmet istraživanja. Posljednjih trideset godina preferencije su u središtu mnogih socioloških istraživanja na području umjetnosti. Pojam preferencije obično se odnosi na stupanj svidanja ili ne svidanja pojedinog umjetničkog djela (Salkind i Salkind, 1997). Kao i sve što uključuje razumijevanje djetetova razvoja i aspekt estetike, preferencije mogu biti prilično složene. Upravo stoga, neki autori definiraju preferencije kao osobni fenomen koji ne ovisi o razvojnoj fazi pojedinca, ali je uvjetovan prethodnim iskustvima, iskustvima učenja, socijalizacijom, kulturnim vrijednostima te zrelošću (Salkind i Salkind, 1997, str. 2).

Kada govorimo o preferencijama u likovnoj umjetnosti, mnogi znanstvenici su uspjeli povezati određene kriterije sa stupnjem svidanja nekog djela ili pak umjetničkog pravca. Tako Chamorro-Premuzic i sur. (2008) navode istraživanja u kojima je istaknuta povezanost preferencija s inteligencijom, spolom, dobi, razinom obrazovanja, ekstraverzijom itd. Razlike u preferencijama posebno možemo povezati s Petofaktorskim modelom ličnosti.

“Model ‘Velikih pet’ baziran je na leksičkoj hipotezi, tj. na pretpostavci da se ličnost najbolje može opisati terminima iz jezika” (Marić, 2010, str. 40). Ovaj model čine dimenzije ličnosti definirane kao ekstravertiranost, ugodnost, savjesnost, neuroticizam i otvorenost prema iskustvu. Chamorro-Premuzic i sur. (2008) su povezali ovih pet dimenzija s preferencijama u likovnoj umjetnosti. Tako za osobe *otvorene prema iskustvu* navode da su više usmjerene i angažirane oko likovnih aktivnosti i događaja, za razliku od osoba s niskim stupnjem otvorenosti. To potvrđuje i Wiersema (2011) tvrdeći da je otvorenost prema iskustvu naj snažniji preduvjet za sklonost umjetnosti te da takve osobe poštuju umjetnost, znatiželjne su, kreativne te imaju neobične ideje. Za osobe koje karakterizira *ekstravertiranost*, navode da su i pozitivno i negativno povezane sa sposobnošću prosuđivanja djela, ali iznimno cijene estetsku kvalitetu djela te preferira-

ju više djela s prepoznatljivim motivom. *Savjesnost* je povezana s preferiranjem umjetničkih djela s prepoznatljivim motivom te s manjim preferiranjem pop arta i apstraktne umjetnosti. Savjesne osobe su konvencionalne, staložene i samodisciplinirane, ne reagiraju impulzivno i usmjerene su ka cilju. Međutim, stupanj sklonosti prema umjetnosti je nizak (Wiersema, 2011). *Ugodnost* je također povezana s preferiranjem umjetničkih djela s prepoznatljivim motivom te s manjim preferiranjem pop arta. Osim toga, osobe koje karakterizira ova dimenzija općenito manje sudjeluju u likovnim aktivnostima, ali posebno cijene estetiku samoga djela. Chamorro-Premuzic i sur. *neuroticizam* povezuju s preferiranjem apstraktne umjetnosti i pop arta. Također, nekoliko istraživanja je potvrdilo da žene imaju veći stupanj neuroticizma od muškaraca (prema Archbell i Stange, 2012). Salkind i Salkind (1997) navode da preferencije, među ostalim, ovise i o mogućnostima pohađanja kvalitetne nastave likovne kulture, posjeta muzejima, sudjelovanja na radionicama, stjecanju iskustva na putovanjima i slično. To su istraživali i Archbell i Stange (2012) te su zaključili da "izloženost umjetnosti", obrazovanje i iskustvo s umjetničkim djelima utječu na preferencije, u ovom slučaju prema djelima s prepoznatljivim ili neprepoznatljivim motivom. Oni ističu važnost ove činjenice u procjeni preferencija jednako kao i važnost osobnosti pojedinca. Na sklonost prema umjetnosti utječu različite aktivnosti, na primjer, "posjećuje li osoba moderne muzeje ili arheološke, gleda li znanstveno-fantastične filmove ili romantične komedije, čita li trilere ili poeziju, gleda li klasični balet ili suvremeni ples itd." (Wiersema, 2011, str. 8).

Općenito uzevši, najčešće su preferirana ona djela s prepoznatljivim motivom čemu uzrok može biti utjecaj poznatosti, a samim time i pojedinčeva iskustva. Utjecaj poznatosti na preferencije potvrdila su mnoga istraživanja Cantor 1969, Bradbury 1975, Hutt, Forrest i Newton 1976 (prema Kuščević i sur., 2014). Kerlavage navodi da djeca predškolske i rane školske dobi pozitivno reagiraju na prikaz njima dragih i poznatih motiva, tj. bitno im je što je prikazano, a ne kako (prema Kuščević i sur., 2014).

Prema istraživanju Kuščević, Kardum i Brajčić (2014) učenici bez obzira na dob i spol preferiraju umjetničke pravce prije 1900. te ona djela koja pripadaju 20. stoljeću. Također, preferiraju djela s prepoznatljivim figurativnim temama te ona s visokim stupnjem realizma. Osim toga, više su skloni preferiranju djela koja prikazuju ono što im je poznato te u kojima nije narušen prirodni prikaz stvarnosti. Kako navodi Selaković (2015), reakcija učenika nižih razreda na umjetnička djela ovisi o samim mogućnostima doživljavanja tih dijela od strane učenika. Također, i Gardner navodi (prema Selaković, 2015) da postoje razvojne faze unutar kojih djeca doživljavaju umjetnička djela, a te faze ovise o kognitivnom i emocionalnom razvoju djece i slične su onima koje opisuje Jean Piaget. Znanstvenici se ne mogu složiti o točnim obilježjima pojedine faze, ali slažu se u činjenici da na preferencije predškolske djece najviše utječu tema i boja. Prema Kerlavage (1995), djeca predškolskog uzrasta najviše preferiraju apstraktna djela zbog toga što još nemaju razvijenu sposobnost razlikovanja simbola. Naime, oni reagiraju intuitivno prema djelima privlačnih boja, ali ne mogu objasniti zašto su izabrali baš to djelo. U konkretnoj fazi razvoja djeca mogu objasniti izbor pojedinog likovnog djela, a preferiraju ona s višim stupnjem realizma. U ekspresivnoj fazi djeca mogu obrazložiti razlog izbora i to na temelju ekspresivnih i umjetničkih obilježja, točnije, shvaćaju da je cilj umjetničkog djela izraziti osjećaj, a ne prikazati stvarnost (Kuščević, 2015).

Razlike u preferencijama između dječaka i djevojčica posebno su značajne za učitelje koji poučavaju likovne sadržaje. Naime, i dječaci i djevojčice dio su likovnog

obrazovanja te bi svaka razlika u preferencijama s obzirom na spol trebala biti izvor razumijevanja kako unaprijediti umjetničke pristupe za ove dvije grupe (Salkind i Salkind, 1997). Istraživanja o povezanosti preferencija i spola su različita. Ona istraživanja u kojima su razlike u preferencijama između muškaraca i žena vidljive, uglavnom se odnose na sadržaj umjetničkog djela. Prema Furnham i Walker (2001), muškarci više preferiraju pop art, djela s prepoznatljivim motivima te djela japanske umjetnosti (Chamorro-Premuzic i sur, 2008), dok u nekim drugim istraživanjima (McManus, 2006), takve razlike nisu pronađene. Žene više od muškaraca preferiraju djela s neprepoznatljivim motivom (Furnham i Walker, 2001).

Prema McManusu (2006) možemo očekivati estetske razlike prema spolu i u biološkom i u psiho-socijalnom smislu. Međutim, u svojim istraživanjima McManus nije pronašao značajne korelacije između muškaraca i žena u razlici preferiranja umjetničkih djela. Prema istraživanju Kušević, Kardum i Brajčić (2014), i djevojčice i dječaci jednako preferiraju umjetničke pravce 20. stoljeća, osim nadrealizma koji se više sviđa dječacima. Autori su to objasnili time da su dječaci naviknuti na neobično te ih nadrealizam asocira na akciju i opasnost. Vizualno-prostorne sposobnosti su također povezane s preferencijama. Stoga Salkind i Salkind (1997) povezuju promatranje umjetničkog djela s promatranjem okoline, tj. pronalazak vizualnih tragova i njihovo interpretiranje događa se i u svakodnevnom životu promatranjem onog što nas okružuje, ali i tijekom promatranja umjetničkog djela. Time se može objasniti i razlika u preferencijama između dječaka i djevojčica. Naime, poznato je da su dječaci od rane dobi skloniji igri povezanoj s prostornom orijentacijom, kao i s različitim konstrukcijama. S druge strane, djevojčice su sklonije socijalnim interakcijama koje uključuju igranje lutkama ili igre u manjim skupinama. Stoga su kod djevojčica manje izražene vizualno-prostorne sposobnosti. Dakle, dječaci su u prednosti kada govorimo o matematičkim sposobnostima i prostornoj orijentaciji, a djevojčice kada govorimo o verbalnim i literarnim sposobnostima. Ovu činjenicu treba uzeti u obzir i svaki nastavni plan i program, tj. individualnost učenika treba biti prioritet. Program treba ostvariti svrhu pomaganja dječacima u razvijanju verbalnih sposobnosti te djevojčicama u razvijanju vizualno-prostornih (Salkind i Salkind, 1997).

Istraživanje Childa govori da je moguće utjecati na estetske kriterije kod vrijednovanja umjetničkog djela kod učenika osnovnoškolske dobi, ali da onaj iskreni stav djece ostaje isti u odnosu na njihove osobne preferencije koje su usko povezane s uzrastom. (prema Selaković, 2015)

2 Metodologija

2.1 Cilj, zadatci i hipoteze istraživanja

Cilj ovoga istraživanja je ispitati preferencije učenika četvrtog i osmog razreda te djece predškolskog uzrasta prema umjetnostima različitih kultura, točnije, preferencije prema afričkoj, indijskoj, kineskoj i japanskoj umjetnosti te umjetnosti Aboridžina. Osim povezanosti preferencija s obzirom na uzrast djece, ispitat ćemo i jesu li preferencije povezane s obzirom na spol djeteta, a također ćemo ispitati i koji umjetnički

pravac zapadne kulture djeca najviše preferiraju. Kako bi navedeni cilj realizirali, provest ćemo empirijsko istraživanje na tri navedene skupine učenika, a pokazivat ćemo im ista umjetnička djela te prema tome promatrati njihove preferencije. To će od djece zahtijevati vrjednovanje svakog prikazanog djela na ljestvici procjene. Djela će biti prikazivana u parovima u kojima je uvijek jedno djelo iz zapadne kulture, a drugo iz prethodno navedenih kultura.

Postavljeni zadatci istraživanja su:

- *ispitati postoje li razlike u preferencijama djece prema likovnim umjetnostima različitih kultura s obzirom na uzrast*
- *ispitati postoje li razlike u preferencijama djece prema likovnim umjetnostima različitih kultura s obzirom na spol*
- *ispitati koji umjetnički pravac zapadne kulture djeca najviše preferiraju*

U skladu s formuliranim ciljem i zadacima istraživanja postavili smo sljedeće hipoteze:

- *Hipoteza 1: Pretpostavljamo da će postojati razlike u preferencijama djece prema likovnim umjetnostima različitih kultura s obzirom na uzrast.*
- *Hipoteza 2: Pretpostavljamo da će postojati razlike u preferencijama djece prema likovnim umjetnostima različitih kultura s obzirom na spol.*
- *Hipoteza 3: Pretpostavljamo da će djeca najviše preferirati umjetnička djela realizma.*

2.2 Sudionici istraživanja

Istraživanje je provedeno u Sinju na uzorku od 130 djece ($M = 65$, $\bar{Z} = 65$) četvrtih i osmih razreda osnovne škole te predškolskog uzrasta (Tablica 1). Istraživanje je provedeno u razdoblju od 22. veljače do 4. ožujka 2016. godine.

Tablica 1. Struktura uzorka ($N = 130$)

<i>Dob</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
6	40	30,8
10	40	30,8
14	50	38,5
Ukupno	130	100,0

2.3 Instrument i postupak istraživanja

Istraživanje kod učenika četvrtih i osmih razreda provedeno je na način da je učenicima na ekranu prikazano trideset umjetničkih djela u parovima. U paru su uvijek jedno djelo zapadne kulture (realizam, impresionizam, renesansa, predromanika, barokna i apstraktna umjetnost) i jedno djelo ostalih kultura (afrička, indijska, kineska, japanska i umjetnost Aboridžina). Kod djece predškolskog uzrasta istraživanje je provedeno individualno s istim redoslijedom djela kao i kod učenika četvrtog i osmog razreda.

Učenicima je rečeno da nakon što pogledaju svaki prikazani par, trebaju zaokružiti koje im se djelo više sviđa (A ili B) te oba ocijeniti na skali od 1 do 5 gdje 1 znači *uopće mi se ne sviđa*, a 5 *jako mi se sviđa*. Djeca predškolskog uzrasta umjesto brojeva od 1 do 5, birali su “smajlice”, a u skladu s pokazanim “smajlicem”, ispitivač je zaokruživao odgovarajući broj. Vrijeme promatranja bilo je 20 sekundi, a učenicima je rečeno da pokušaju “što brže ocijeniti svako djelo”.

Učenici su stupanj svidanja određivali na sljedećim djelima:

Likovna djela različitih kultura

- *Japanska umjetnost*: Hiroshige, Moonlight view of Tuskada with Lady on a balcony, 1850; Ito Shinsui, Gifu paper lantern, 1930; Kiyotaka Kaburagi, Scarlet Peach, 1909.
- *Kineska umjetnost*: Shitao, Self portrait, 1674; Emperor Huizong: Women prepairing silk, 1100; Chen Hongshou, Self portrait (detail), 1635.
- *Afrička umjetnost*: Mask (Kifwebe), DR Congo 19.–20. st.; Helmet Mask, Cameroon, prije 1880; Marionette: Female, Nigeria, 19 st.
- *Indijska umjetnost*: Raja Ravi Varma, Painting of the Goddess Saraswati, 1896; Raja Ravi Varma Lakshmi, the Goddess of wealth, 1906; Raja Ravi Varma, Arjuna and Subharda, 1890.
- *Umjetnost Aboridžina*: Bark Painting, Australia, Ingura people; Kangaroo Dreaming, Australia; The Aboriginal Tree of Life, Australia.

Likovna djela zapadne umjetnosti

Pod likovnim djelima zapadne umjetnosti podrazumijevali smo umjetnička djela različitih stilova i likovnih pravaca te različitih vremenskih razdoblja. Neka su likovna djela tipični predstavnici stila dok smo pod drugim likovnim djelima podrazumijevali način izražavanja koji više ili manje odstupa od realnog načina prikazivanja. Tako smo pod pojmom realizam pokazali one likovne radove zapadne umjetnosti koji vrlo zorno očituju realnost u svom izričaju bez obzira na vrijeme nastanka djela, dok smo pod pojmom apstraktna umjetnost izabrali radove koji imaju odmak od figuracije, dakle neka se djela ne odnose samo likovni pravac već na način prikazivanja.

Učenicima su prezentirana sljedeća likovna djela:

- *apstraktna umjetnost*: Kandinsky, W., Untitled, 1910; Matisse H., The Snail, 1953; Miro, J., The Red Disk, 1960; Moore, H. Family group, 1948–1949;
- *impresionizam*: Renoir, P. A., Romaine Lascux, 1864; Monet, C., Victor Jacquemont Holding a Parasol, 1865; realizam: Marc, F., Portrait of Artist's Mother, 1902; Picasso, P., Portrait of artist's mother, 1896; Meštrović, I., My Mother, 1883; Millet, J. F., The Gleaners, 1857;
- *renesansa*: Botticelli, S., Madonna of the Rosegarden, 1469; Mantegna, A., Madonna with Child, 1475; Masaccio, T., Madonna with Child and Saint Ana, 1420–1424;
- *barok*: Murillo, B. E., The Young Beggar, 1650;
- *predromanika*: hrvatska predromanička umjetnost, Reljef s likom kralja iz Splitske krstionice.

3 Rezultati i diskusija

Hipoteza 1: Pretpostavljamo da će postojati razlike u preferencijama djece prema likovnim umjetnostima različitih kultura s obzirom na uzrast.

Kako bismo utvrdili postoji li statistički značajna razlika u preferencijama prema likovnim umjetnostima s obzirom na različite kulture umjetnosti i uzrast djece, provedena je dvosmjerna analiza varijance za nezavisne uzorke (Tablica 2 i Tablica 3).

Rezultati su pokazali da postoji statistički značajan utjecaj uzrasta i kulture kao i njihove interakcije. Za post-hoc ispitivanje je korišten Scheffeov test koji je pokazao da postoje sljedeće značajne razlike: razlika s obzirom na uzrast djece postoji samo između šestogodišnjaka i četrnaestogodišnjaka u preferencijama baroka s tim da ga četrnaestogodišnjaci više preferiraju od šestogodišnjaka.

Nadalje, jedino kod četrnaestogodišnjaka postoje značajne razlike u preferencijama i to su: više preferiraju renesansu od umjetnosti Aboridžina, apstraktne umjetnosti, kineske umjetnosti i afričke umjetnosti; više preferiraju barok od apstraktne umjetnosti; više preferiraju indijsku od afričke umjetnosti; više preferiraju barok od kineske umjetnosti te, konačno, više preferiraju barok od afričke umjetnosti.

Time je ova hipoteza potvrđena. Sve ostale razlike u preferencijama likovnih umjetnosti različitih kultura su statistički neznčajne, odnosno djeca se ne razlikuju u njihovim preferencijama, jednako ih preferiraju.

Tablica 2. Deskriptivni parametri preferencija šestogodišnjaka (N = 40), desetogodišnjaka (N = 40) i četrnaestogodišnjaka (N = 50) prema likovnim umjetnostima različitih kultura

	<i>Šestogodišnjaci</i>		<i>Desetogodišnjaci</i>		<i>Četrnaestogodišnjaci</i>	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Japanska umjetnost	3.74	0.78	3.91	0.57	3.34	0.70
Realizam	3.11	0.88	4.08	0.52	3.42	0.84
Umjetnost aboridžina	3.53	0.92	4.08	0.78	3.15	0.98
Apstraktna umjetnost	3.30	0.76	3.66	0.71	2.95	0.64
Renesansa	3.75	0.77	4.68	0.43	4.41	0.58
Indijska umjetnost	3.63	0.87	4.36	0.62	3.91	0.67
Barok	3.05	1.41	4.28	0.85	4.26	0.75
Kineska umjetnost	3.38	0.86	3.94	0.51	3.09	0.75
Impresionizam	3.83	1.07	4.58	0.62	3.78	1.04
Afrička umjetnost	3.48	0.91	3.73	0.75	2.75	0.92
Predromanika	3.75	1.33	4.48	0.72	3.62	1.12

Tablica 3. Rezultati testiranja značajnosti razlika dvosmjernom analizom varijance u preferencijama prema likovnim umjetnostima s obzirom na različite kulture umjetnosti i uzrast djece

Izvor varijabiliteta	SS	df	MS	F	p
BS	19640.20	1	19640.20		
Uzrast	127.81	2	63.91	91.61	0.00*
Kultura	130.75	10	13.08	18.74	0.00*
Interakcija uzrast-kultura	75.12	20	3.76	5.38	0.00*
Pogreška	974.52	1397	0.70		

Napomena: * Razina statističke značajnosti je 5 % ($p < 0.05$)

Mnoga istraživanja o utjecaju uzrasta na preferencije pokazuju kako uzrast utječe na stupanj svidanja pojedinog umjetničkog pravca. Prema Archbell i sur. (2012), to je potvrđeno u istraživanju Furnham i Walker (2001a) te Chamorro-Premuzic (2009) gdje se pokazalo da preferencije pozitivno koreliraju s dobi ispitanika. Međutim, u nekim istraživanjima se pokazalo da nema razlike u preferencijama s obzirom na dob. Na primjer, u istraživanju Kušćević, Kardum i Brajčić (2014) ispitivane su preferencije učenika prema djelima 20. stoljeća te je utvrđeno da nema razlike s obzirom na uzrast učenika. Također, u istraživanju Salkind i Salkind (1997) pokazalo se da nema razlike u preferencijama s obzirom na dob. Neki znanstvenici tvrde da preferencije ne ovise o razvojnim procesima, nego su određene prethodnim iskustvima, iskustvima tijekom obrazovanja, o socijalizaciji, kulturnim vrijednostima, prilikama za posjećivanje muzeja, za odlaske na putovanja i slično (Salkind i Salkind, 1997). Isti autori stoga navode da pomoću dobi možemo nešto opisati, ali ne i objasniti.

Hipoteza 2: Pretpostavljamo da će postojati razlike u preferencijama djece prema likovnim umjetnostima različitih kultura s obzirom na spol.

Kako bismo se utvrdilo postoji li statistički značajna razlika u preferencijama prema likovnim umjetnostima s obzirom na različite kulture i spol djece, provedena je dvosmjerna analiza varijance za nezavisne uzorke (Tablica 4 i Tablica 5).

Rezultati su pokazali da postoji statistički značajan utjecaj kulture te interakcije kulture i spola dok ne postoji značajan utjecaj spola. Drugim riječima, razlike između spolova u preferencijama ne postoje, već se djevojčice i dječaci razlikuju unutar grupa prema preferencijama različitih likovnih umjetnosti. Za post-hoc ispitivanje je korišten Schefféov test koji je pokazao da postoje sljedeće značajne razlike:

- djevojčice se razlikuju u sljedećim preferencijama → više preferiraju renesansu od apstraktne umjetnosti, kineske umjetnosti i afričke umjetnosti; više preferiraju impresionizam od afričke umjetnosti;
- dječaci se razlikuju u samo jednoj preferenciji → više preferiraju renesansu od apstraktne umjetnosti. Sve ostale razlike u preferencijama likovnih umjetnosti različitih kultura su statistički neznčajne, odnosno djeca se ne razlikuju u njihovim preferencijama, jednako ih preferiraju.

Stoga odbacujemo ovu hipotezu.

Tablica 4. Deskriptivni parametri preferencija dječaka (N = 65) i djevojčica (N = 65) prema likovnim umjetnostima različitih kultura

	Djevojčice		Dječaci	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Japanska umjetnost	3.72	0.71	3.55	0.74
Realizam	3.43	0.88	3.62	0.84
Umjetnost aboridžina	3.44	1.05	3.66	0.88
Apstraktna umjetnost	3.33	0.73	3.21	0.77
Renesansa	4.33	0.72	4.24	0.71
Indijska umjetnost	4.07	0.65	3.86	0.88
Barok	4.11	0.90	3.68	1.35
Kineska umjetnost	3.32	0.80	3.57	0.79
Impresionizam	4.22	0.88	3.85	1.09
Afrička umjetnost	3.21	0.92	3.34	0.99
Predromanika	3.94	1.03	3.91	1.25

Tablica 5. Rezultati testiranja značajnosti razlika dvosmjernom analizom varijance u preferencijama prema likovnim umjetnostima s obzirom na različite kulture umjetnosti i spol djece

<i>Izvor varijabiliteta</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
BS	19686	1	19686		
Spol	1.20	1	1.20	1.46	0.22
Kultura	143.51	10	14.35	17.44	0.00*
Interakcija spol-kultura	17.93	10	1.79	2.18	0.02*
Pogreška	1158.32	1408	0.82		

Napomena: * Razina statističke značajnosti je 5 % ($p < 0.05$)

Neka istraživanja pokazuju razlike među spolovima kada je riječ o preferencijama dok većina istraživanja ne potvrđuje tu pretpostavku. U istraživanju vizualnih preferencija učenika nižih razreda Kuščević, Kardum i Brajčić (2014) došli su do zaključka da dječaci i djevojčice jednako preferiraju djela 20. stoljeća, a iznimka je jedino nadrealizam kojeg više preferiraju dječaci. To je objašnjeno činjenicom da dječaci imaju osjećaj za trodimenzionalnost prostora, a također su se sa sličnim prikazima susretali i u crtanim filmovima, igračkama te im je takav prikaz već poznat. U istraživanju Salkind i Salkind (1997) pokazalo se da razlike među dječacima i djevojčicama postoje te se odnose na to da dječaci više preferiraju kompleksnost i asimetričnost, dok se djevojčicama više sviđa linearani stil. Također, istraživanje koje su proveli Chamorro-Premuzic i Burke (2010) o preferencijama s obzirom na složenost umjetničkoga djela, žene preferiraju impresionizam te jednostavne prikaze bogate bojama, dok muškarci preferiraju složene prikaze s geometrijskim elementima te tužnoga ugođaja.

Hipoteza 3: Pretpostavljamo da će djeca najviše preferirati umjetnička djela realizma.

Kako bismo utvrdilo postoji li statistički značajna razlika u preferencijama prema umjetničkim pravcima zapadne kulture provedena je jednosmjerna analiza varijance za zavisne uzorke (Tablica 6 i Tablica 7).

Rezultati su pokazali da postoji statistički značajan utjecaj vrste umjetničkog pravca zapadne kulture na preferencije likovnih umjetnosti. Za post-hoc ispitivanje je korišten Scheffeov test koji je pokazao da postoje značajne razlike za neke umjetničke pravce. Kod sve djece postoje razlike u preferenciji sljedećih likovnih umjetnosti: više preferiraju renesansu od realizma više preferiraju impresionizam od realizma, više preferiraju predromaniku od realizma, više preferiraju barok, renesansu, impresionizam i predromaniku od apstraktne umjetnosti, te više preferiraju renesansu od baroka.

Sve ostale razlike su neznačajne te postavljenu hipotezu odbacujemo.

Tablica 6. Deskriptivni parametri preferencija djece (N = 130) prema različitim likovnim umjetničkim pravcima zapadne kulture

<i>Umjetnički pravac</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Realizam	3.53	0.86
Apstraktna umjetnost	3.27	0.75
Renesansa	4.29	0.71
Barok	3.89	1.16
Impresionizam	4.04	0.99
Predromanika	3.92	1.15

Tablica 7. Rezultati testiranja značajnosti razlika jednosmjernom analizom varijance u preferencijama prema različitim likovnim umjetničkim pravcima zapadne kulture (N = 130)

<i>Izvor varijabiliteta</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
BS	11403.60	1	11403.60		
Umjetnički pravac zapadne kulture	87.14	5	17.43	19.09	0.00*
Pogreška	706.67	774	0.91		

Napomena: * Razina statističke značajnosti je 5 % ($p < 0.05$)

Preferencije realizma u odnosu na druge umjetničke pravce posebno su značajne kod učenika nižih razreda jer potvrđeno je i brojnim istraživanjima da djeca preferiraju djela s većim stupnjem realizma. Većina istraživanja ističe stupanj realizma u djelu kao jednu od odrednica za preferiranje samoga djela. U istraživanju Whitea i Johnsona (prema Kuščević i sur., 2014) ispitivane su preferencije predškolske djece prema različitim djelima impresionizma i realizma, a rezultati su pokazali da djeca ovog uzrasta više preferiraju realizam. Istraživanje Rumpa i Southgatea (1971) pokazalo je da djeca u dobi od sedam, jedanaest i petnaest godina preferiraju djela koja realistično prikazuju

njihovo okruženje. Na pretpostavku da će djeca više preferirati realistična djela utječe i činjenica da u tim djelima jasno vide motiv, a posebno ako je motiv djeci poznat ili pak blizak. Više istraživanja potvrdilo je utjecaj poznatosti na djetetov kriterij odabira. Također, Gardner (1981) je potvrdio da djeca školske dobi bolji prikaz stvarnosti ocjenjuju većom ocjenom, dok odstupanje od stvarnosti smatraju “glupim i smiješnim”. Salkind i Salkind (1997) ističu realizam kao kriterij koji se odnosi na sva umjetnička djela, bez obzira na kulturu kojoj pripadaju.

4 Zaključak

Život u svijetu prepunom različitih vizualnih podražaja, utječe na naš ukus i stupanj preferencije viđenog. Promatrajući likovno djelo, dijete komunicira s umjetnikom, a također se upoznaje i s vremenom u kojem je ono nastalo te produbljuje svoje shvaćanje svijeta. Osim toga, svako umjetničko djelo u djetetu pobuđuje njegov vlastiti, unutarnji svijet. Odnos pojedinca prema umjetnosti je individualan i specifičan. Stoga su preferencije zanimljivo polazište brojnim istraživanjima.

Prema rezultatima ovog istraživanja, postoji statistički značajan utjecaj uzrasta i kulture kao i njihove interakcije. Postoje razlike u preferencijama između šestogodišnjaka i četrnaestogodišnjaka, a kod četrnaestogodišnjaka nalazimo također i statistički značajne razlike u preferencijama prema umjetnostima različitih kultura i zapadne kulture. U utvrđivanju razlika u preferencijama djece prema likovnim umjetnostima različitih kultura s obzirom na spol utvrdili smo kako razlike između spolova u preferencijama ne postoje, već se djevojčice i dječaci razlikuju unutar grupa prema preferencijama različitih likovnih umjetnosti. Ukoliko želimo djecu upoznati s umjetničkim izričajem različitih kultura potrebno je djecu dovesti u doticaj sa umjetnošću različitih naroda jer vidimo kako djeca dobro prihvaćaju takva likovna djela.

Dubravka Kuščević, PhD, Marija Brajčić, PhD, Nikolina Tomašević

Interculturalism in Teaching – Pupils’ Preferences for Art Works

In order for children to develop a positive attitude towards people of different cultures, it is necessary to promote intercultural sensitivity from an early age. Observation of artworks in primary school should enable pupils to become familiar with works of different cultures. By watching and experiencing works of art, pupils learn about different cultures. Namely, a child who has been practising various artistic activities from an early age has had the opportunity to get acquainted with similar techniques and visual arts, and thus develop a sense of appreciation for the artistic values of the work he/she is observing. As the necessity of interculturalism in contemporary society has become clear, it is necessary to begin discussing it in kindergartens and schools. This means that every child should be aware of the intercultural differences, but also of the similarities and particularities of each culture.

Through education, interculturalism has the task of contributing to the development of democracy, the protection of human rights, cooperation, security and peace, as well as to awaken the national, linguistic, religious and cultural identity of an individual. Banks talks about the five dimensions of multicultural education. These are: integration of content, pedagogy of equality and justice, building knowledge, reducing prejudices, and empowering school culture.

Content integration speaks to the extent to which materials and content associated with different cultures should be used, while the pedagogy of equality and justice is geared towards adapting the teaching to the racial, cultural and social differences among pupils. The dimension of knowledge building concerns the awareness of the need to re-examine one's own knowledge and views on the world.

Reducing prejudice refers to the adaptation of teaching materials and teaching methods with the aim of changing the attitudes of pupils about diversity. The dimension that emphasizes the empowerment of school culture emphasizes the need for school as a community in which each individual contributes to the creation of school culture with his/her diversity. The school must be a place where the child will learn to cope with the challenges the world is facing, including the acceptance of diversity and solidarity. In school, the child needs to learn to sympathize with those who are discriminated and whose rights are endangered; a sense of solidarity needs to be strengthened.

Interculturalism should be implemented across all school subjects. In the case of art culture, interculturalism can be implemented through artworks of different ethnic groups and artists from different cultures. It is of utmost importance to provide pupils with artworks from different cultures, especially those they do not often encounter. Each author has his/her own story that he/she wants to elucidate through the artwork, and pupils need to experience that story by looking at the work alone. Teachers can do this in many ways, either by using a reproduction in classroom or by going to an art exhibition; either way is good if it serves to promote intercultural solidarity. The idea of interculturalism should be promoted among all people, and it is best to start with children. Every child honestly and inevitably accepts every person, and we should keep this in mind as a starting point for the implementation of interculturalism in school.

Preferences as a degree of liking a particular piece of art can also be seen as individual differences based on personality traits. Art is part of the everyday life of every human being and as such is exposed to the estimates of individuals. We all express our own preferences, from a child to an elderly man. Hence, they are the starting point for many research studies and catch the attention of many scientists. Although the research either shows or does not show differences in age- or gender-related preferences, an important point we must keep in mind is the individuality of each person which predates our personality, and thus our preferences.

When we talk about preferences in art, many scientists have been able to link certain criteria to the degree of liking an artwork or art style. In these studies, preferences are linked to intelligence, gender, age, education level, extraversion, etc. Differences in preferences can be linked specifically to the Fifth Factor Personality Model. This model defines five dimensions of personality as extraversion, comfort, conscience, neuroticism and openness to experience.

Some authors associate these five dimensions with preferences in art. Thus, people who are open to experience say that they are more focused and engaged around visual arts and events, unlike those with a low degree of openness. Openness to experience is the most powerful precondition for liking art, and such a person respects art, is curious, creative and has unusual ideas. For persons characterized by extraversion, they state that it is both positively and negatively related to their ability to judge the work, but that they exemplarily estimate the aesthetic quality of the work and prefer more works with a recognizable motif. Consciousness is associated with the preference for artworks with recognizable motifs and with a lower preference for Pop art and abstract art.

Conscientious people are conventional, pretentious and self-disciplined, do not react impulsively and focus on the goal. Openness is also associated with a preference for artworks with recognizable motifs and with a lower preference for artistic directions such as Pop art. In addition, people who are characterized by this dimension generally participate less in artistic activities, especially in terms of the aesthetics of the work itself. Some authors associate neuroticism with the preference for abstract art and Pop art. Also, several studies have confirmed that women have a higher degree of neuroticism than men. Some authors argue that preferences, among other things, depend on the possibilities of attending quality art education courses, visiting museums, participating in workshops, acquiring travel experiences, and the like, and conclude that “art exposure”, education and experience with artworks affect preferences, in this case, for works with a recognizable or unrecognizable motif. They emphasize the importance of this fact in assessing preferences just as well as the importance of the individual's personality.

Generally speaking, works with a recognizable motif are often preferred, the cause of which can be the influence of familiarity, and hence the individual's experience. The influence of popularity on preferences has been confirmed by many researchers, and some authors indicate that preschool and early-school-age children react positively to the presentation of motifs that are dear and well-known to them, that is to say, what is depicted rather than how.

Differences in preferences between boys and girls are especially important for teachers teaching visual arts. Both boys and girls are part of the art education and every gender-related difference in preferences should be the source of understanding how to improve artistic approaches for these two groups. Research on the relationship between preference and gender varies. Those studies in which differences in preferences between men and women are visible, mainly refer to the content of the work of art. According to some authors, men prefer Pop art, works with recognizable motifs and works of Japanese art, while in other studies, such differences have not been found. Some studies have shown that women, more than men, prefer works with unrecognizable motifs.

The aim of this study is to examine the preferences of fourth and eighth grade pupils and children of preschool age for the arts of different cultures, more precisely, preferences for African, Indian, Chinese and Japanese art and Aboriginal art. In addition to age-related preferences, the influence of gender, and of the artistic orientation of Western culture, which pupils prefer most, were studied. In order to achieve this goal, an empirical study was carried out with the three aforementioned groups of pupils. All the groups were shown the same works of art. The pupils evaluated each piece of art on a scale, and the artworks were shown in pairs in which there was always one work from Western culture and another from the aforementioned cultures.

The study was conducted in one primary school and one preschool in Sinj, in which 130 pupils, aged six, ten, and fourteen, participated. The results showed that there is a statistically significant influence of age and culture, as well as their interaction. There are, also, differences in preferences between pupils aged 6 and 14, and when we consider 14-year-olds, there are statistically significant differences in preferences for art periods of different cultures. Also, there is no statistically significant difference in preferences between boys and girls, but that varies within each group. When we consider the art periods of European culture, pupils prefer Renaissance, Impressionism and pre-Romanesque to Realism; they prefer Baroque, Renaissance, Impressionism and pre-Romanesque to abstract art, and Renaissance to Baroque. Also, it was concluded that the highest percentage of examinees visit museums, galleries or exhibitions with their parents, while a certain percentage of them have never been to a museum, gallery or exhibition.

If we want children to get acquainted with the artistic expression of different cultures, it is necessary to bring them in touch with the art of different nations, because children accept such works of art. In this way, we will show them the importance of their own culture, but also awaken in them a sense of respect for other cultures.

LITERATURA

1. Archbell, K., Stange, K. (2012). Relationship of Personality to Preference for Representational Versus Non-representational Art. Ontario, Canada: Nipissing University.
2. Balić-Šimrak, A., Narančić-Kovač, S. (2011). Likovni aspekti ilustracije u dječjim knjigama i slikovnicama. *Dijete, vrtić i obitelj*, br. 66.
3. Buterin, M., Jagić, S. (2013). Školovanje i kulturalni pluralizam – stavovi srednjoškolskih učenika. *Školski vjesnik* 62, 2–3, str. 175–190.
4. Chamorro-Premuzic, T., Burke, C. (2010). Personality Predictors of Artistic Preferences as a Function of the Emotional Valence and Perceived Complexity of Paintings. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. Vol. 4, No. 4, str. 196–204. Pridobljeno dne 01.07.2019 s svetovnega spleta: <http://psycnet.apa.org/journals/aca/4/4/196/>.
5. Chamorro-Premuzic, T., Burke, C. (2010). Personality Predictors of Artistic Preferences as a Function of the Emotional Valence and Perceived Complexity of Paintings. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. Vol. 4, No. 4, str. 196–204. Pridobljeno dne 10.07.2019 s svetovnega spleta: <http://psycnet.apa.org/journals/aca/4/4/196/>.
6. Furnham, A., Walker, J. (2001a). The influence of personality traits, previous experience of art, and demographic variables on artistic preference. *Personality and Individual Differences*, 31, str. 997–1017. Pridobljeno dne 02.07.2019 s svetovnega spleta: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886900002026>.
7. Gardner, H. (1981). Children's perceptions of works of art: A developmental portrait. In D. O'Hare (Ed.), *Psychology and the arts*, str. 123–147. Brighton, Sussex: Atlantic Highlands.
8. Huzjak, M. (2009). Učimo gledati 1–4, Priručnik za učitelje. Zagreb: Školska knjiga.
9. Kerlavage, S.M. (1995). A bunch of naked ladies and a tiger: Children's responses to adult works of art. In C. M. Thompson (ur.), *The visual art and early childhood learning*. Champaign, IL: National Art Education Association.
10. Kuščević, D. (2015). Likovno – umjetnička djela u nastavi likovne kulture. Zbornik radova Dani osnovne škole Splitsko-dalmatinske županije. Split: Filozofski fakultet.
11. Kuščević, D., Kardum, G., Brajčić, M. (2014). Visual Preferences of Young School Children for Paintings from the 20th Century. *Creativity Research Journal*, 26 (3), str. 297–304.
12. McManus, I. (2006). Measuring the culture of C. P. Snow's two cultures. *Empirical Studies of the Arts*, 24, str. 219–227. Pridobljeno dne 02.07.2019 s svetovnega spleta: <http://art.sagepub.com/content/24/2/219.full.pdf+html>.

13. Marić, M. (2010). Osobine ličnosti, životni događaji i anksioznost adolescenata. Primijenjena psihologija. Novi Sad: Filozofski fakultet. Vol. 3, br. 1, str. 39–57. Pridobljeno dne 27.06.2019 s svetovnega spleta: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/2010,%20vol.%203,%20br.%201.pdf#page=35>.
14. Ninčević, N. (2009). Interkulturalizam u odgoju i obrazovanju: drugi kao polazište. Nova prisutnost, Vol 7, br. 1, str. 59–84.
15. Pattnaik, J. (2003). Learning about the “Other”: Building a Case for Intercultural Understanding among Minority Children. *Childhood Education*, 79:4, str. 204–211. Pridobljeno dne 20.06.2019 s svetovnega spleta: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00094056.2003.10521194?journalCode=uced20>.
16. Perotti, A. (1995). Pleodaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje. Zagreb: Educa.
17. Sablić, M. (2014). Interkulturalizam u nastavi. Zagreb: Naklada Ljevak.
18. Salkind, L., Salkind, N. (1997). Gender and Age Differences in Preference for Works of Art. *Studies in Art Education*. Vol. 38, No. 4, str. 246–256.
19. Sekulić-Majurec, A. (1996). Interkulturalizam u odgoju i obrazovanju – osnova multikulturalnog društva. *Obnovljeni život*, 51, 6, str. 677–687.
20. Selaković, K. (2015). Umjetničko djelo u funkciji poticanja razvoja likovnih sposobnosti kod učenika mlađeg školskog uzrasta, doktorski rad. Novi Sad: Filozofski fakultet, Sveučilište u Novom Sadu.
21. Paić, Ž. (2008). Vizualne komunikacije – uvod. CVS – Centar za vizualne studije.
22. Rump, E.E., Southgate, V. (1971). Variables affecting aesthetic appreciation in relation to age. *British Journal of Psychology*, 61(1), str. 105–110.
23. Wiersema, D. (2011). Not just a matter of taste: Individual differences in aesthetic preferences. *United Academics, Journal of Social Sciences*: Amsterdam: University of Amsterdam.

Dubravka Kuščević, PhD (1964), Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split.

Address: Spinčićeva 18, 21000 Split, Croatia; Telephone: (+385) 091 574 33 02
E-mail: kuscevic@ffst.hr

Marija Brajčić, PhD (1961), Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split.

Address: Gajeva 9, 21000 Split, Croatia; Telephone: (+385) 095 865 46 80
E-mail: mbrajcic@ffst.hr

Nikolina Tomašević (1992), Elementary school teacher, Elementary school Ivana Lovrića, Sinj.

Address: Serdara Tomaševića 47, 22230 Sinj, Croatia; Telephone: (+385) 099 501 02 54
E-mail: nikolina.tomasevic@skole.hr